

هشدار تغییر کاربری در مراتع حوضه‌های آبخیز سد لار

علی محبی*

مقدمه

حضور دارند. مراتع حوضه‌های سد لار از قدیم در زمره مراتع بیلاقی دامدارانی بوده که هر سال در فصل تابستان از جنوب استان تهران و استان‌های سمنان و مازندران به این مراتع کوچ می‌کرده‌اند. ظرفیت چرای این مراتع معادل ۸۱ هزار واحد دامی است اما متأسفانه اکنون بیش از ۲ تا ۳ برابر ظرفیت، دام در عرصه‌ها حضور دارد. این موضوع از معضلات جدی مراتع منطقه است (شکل ۱).

نحوه مدیریت مراتع منطقه

از نظر فیزیوگرافی، مراتع بالادست منطقه حفاظت‌شده لار، شیب بیش از ۳۰ درصد، مراتع دامنه‌ای (محل استقرار چادرهای عشایری) شیب بیش از ۱۵ درصد و مراتع پایین‌دست، شیب بیش از ۱۰ درصد دارند (شکل ۲).

در مراتع این منطقه مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور در قالب طرحی پژوهشی، امکان‌سنجی واگذاری مدیریت کوچ به عشایر را مورد بررسی قرار می‌دهد. برخی از نتایج حاصله به شرح زیر است:

- ۱- بیشتر دامداران منطقه، دارای پروانه چرای صادره مربوط به گذشته هستند.
- ۲- اغلب دامداران دارای پروانه، خواهان تجدید ممیزی هستند.
- ۳- تعدادی از دامداران غیربومی با مصالحه پروانه‌داران وارد مراتع منطقه شده‌اند.
- ۴- برخی از پروانه‌داران، پروانه‌های چرای دام خود را اجاره می‌دهند.
- ۵- عده‌ای از پروانه‌داران در فصل بهار با خریداری دام، آنها را وارد مراتع لار کرده و قبل از مراجعت به قشلاق به فروش می‌رسانند.

امروزه موضوع تغییر کاربری اراضی ملی در ایران، به یکی از مسائل اساسی مدیریتی تبدیل شده است. تشکیل بیش از ۳۰ هزار فقره پرونده تخریب اراضی ملی گواه این مدعاست (سبزعلی، ۱۳۹۷). اشکال مختلف تخریب، تبدیل اراضی ملی به کشاورزی، ایجاد معادن، اجرای طرح‌های عمرانی، چرای بی‌رویه دام، آتش‌سوزی و غیره را شامل می‌شود. اثرات این تخریب، کاهش یا از بین رفتن خدمات محیط‌زیستی، از قبیل خدمات بهداشتی و کنترل آفات زراعی، اقلیمی، تنوع زیستی، خدمات آب‌شناختی و خاک است (سلطانی، ۱۳۹۰). در این میان، مراتع مرتفع که به‌عنوان منابع تولید آب اراضی پایین‌دست عمل می‌کنند از حساسیت ویژه‌ای برخوردار هستند. هرگونه تغییر کاربری در چنین زمین‌هایی، در کنار سایر مخاطرات، می‌تواند تهدیدی جدی برای تأمین آب مورد نیاز به‌خصوص در پایین‌دست باشد. مثال بارز آن منطقه حفاظت‌شده لار در دامنه جنوبی رشته‌کوه‌های البرز بین استان‌های تهران و مازندران است. منطقه یادشده، در سال ۱۳۵۴ به پارک ملی تبدیل و از سال ۱۳۶۱ براساس مصوبه شورای عالی حفاظت محیط‌زیست به‌عنوان منطقه حفاظت‌شده در قالب واحدهای محیط‌زیست قوشخانه، پلور و دلیچای اداره می‌شود (محبی و همکاران، ۱۳۹۶). از سال ۱۳۷۰ بعضی از مناطق حفاظت‌شده لار برای شکار و تیراندازی ممنوع اعلام شده است. حوضه‌های آبریز قزل‌دره، دلیچای، سفیدآب و دشت امامک در مجموع با مساحتی بالغ بر ۷۲۰ کیلومتر مربع این منطقه را پوشش می‌دهد. در این منطقه گونه‌های متنوع جانوری و گیاهی

شکل ۲- محل استقرار چادرهای عشایری (سامانه عرفی دهنه‌سنگ)

شکل ۱- دام‌مازاد بر ظرفیت عامل مهم تخریب مراتع منطقه (سامانه کمردشت وسط)

* استادیار پژوهش، مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران، پست الکترونیک: a.mohebi@nifr-ac.ir

۶- تعدادی دامدار مهاجر سالانه خارج از گلوگاه‌های موجود و زودتر از بقیه وارد عرصه‌ها شده و نسبت به چرای مراتع منطقه اقدام می‌کنند.

۷- برای برخی از سامانه‌های عرفی تهیه طرح مرتع‌داری صورت گرفته است که در حال بازنگری آن هستند.

۸- بیشتر دامدارانی که طرح مرتع‌داری ندارند، خواهان تهیه طرح هستند. به نظر می‌رسد انگیزه اغلب عشایر پروانه‌دار از درخواست تجدید ممیزی، افزایش تعداد دام در پروانه‌های چرا است. پروانه‌داران معتقدند در شرایط کنونی، تعداد دام قیدشده در پروانه، برای تأمین زندگی آنان کفایت نمی‌کند. از این رو ناگزیر هستند دام‌ها را بر پروانه، وارد مرتع کنند. در سال‌هایی که مأموران حفاظتی ورود دام‌ها را با جدیت کنترل می‌کنند این افراد با مشکل مواجه می‌شوند. گرچه تعداد دام قیدشده برخی از پروانه‌داران برای تأمین مایحتاج زندگی شان کافی نبوده ولی باید توجه داشت که مراتع نیز از ظرفیت خاصی برخوردارند و وارد کردن دام‌ها بر ظرفیت، تخریب و سیر قهقرایی مراتع را در پی خواهد داشت؛ در این صورت نه تنها مراتع قابلیت تأمین علوفه دام‌ها را نداشته، بلکه با تشدید روند تخریب، قابلیت چرای دام به تعداد مجوزهای کنونی را نیز از دست خواهد داد (شکل ۳). ایجاد شغل برای سرریز دامداران در خارج از مراتع، رسالتی است که از تعهد و وظیفه قانونی سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور خارج است.

هشدار تغییر کاربری

برخورد قانونی مأموران حفاظتی با متخلفان در سال ۱۳۹۵ در منطقه نشان داد، چنانچه سازمان یادشده در اجرای وظایف خود جدیت به خرج دهد، بسیاری از مشکلات تخریب مراتع در چنین مناطق حساسی حل خواهد شد. موضوع حائز اهمیت دیگر، الزام بهره‌برداران به تهیه طرح‌های مرتع‌داری با هزینه شخصی است. این الزام می‌تواند هم فرصت و هم تهدید تلقی شود. فرصتی برای بهره‌برداران که دانش بومی خود را در امر مدیریت مرتع به کار گیرند؛ از سویی در صورت غفلت و کوتاهی در امر نظارت بر تهیه و تصویب این گونه طرح‌ها می‌تواند به تهدید جدی برای تشدید تخریب مراتع به‌خصوص در بالادست‌ها که دارای منابع آبی نسبتاً خوبی است تبدیل شود. با توجه به اظهارات پروانه‌داران و مرتع‌داران متقاضی

طرح مرتع‌داری یا بازنگری آن، ورای موضوع حفاظت و مدیریت، تلاش برای افزایش تعداد دام به بهانه افزایش علوفه ناشی از اجرای این طرح‌ها، یکی از موضوعات دیگر است؛ امری که به دلیل فقدان تهیه، اجرا و نظارت صحیح، در کمتر مراتعی تحقق یافته است. همچنین دامداران دارای طرح به بهانه اجرای آن با تأخیر از مراتع خارج می‌شوند. دلیل دیگر اشتیاق برخی از افراد برای اجرای طرح، علاوه بر گرفتن سند معتبر دولتی برای تثبیت حقوق عرفی خود، تلاش برای توسعه کشت و کار در این مراتع است. به‌زعم آنان، وجود چشمه‌های پرآب در منطقه می‌تواند برای تولید علوفه مکمل مورد استفاده قرار گیرد؛ امری که می‌تواند زمینه‌ساز دست‌اندازی به مراتع و تغییر کاربری آن شود، نتیجه آن در درازمدت نه تنها ناپایداری محیط‌های طبیعی و تهدید تنوع زیستی است، بلکه موجب استمرار حضور خارج از فصل در مراتع به بهانه مستثنیات نیز خواهد بود. مثال بارز آن حضور دام در ۹۰۰ هکتار مستثنیات اشخاص در لابه‌لای مراتع حوضه قوشخانه است که همچنان مدیریت مرتع را در منطقه با مشکل مواجه کرده است. پیش‌بینی طرح کشت و کار در منطقه که عده‌ای به دنبال آن هستند، با توجه به حساس بودن این مراتع از نظر تولید آب برای سد لار که تأمین‌کننده آب مورد نیاز برای شرب و کشاورزی در پایین دست است، می‌تواند عواقب سوئی در پی داشته باشد.

در صورت توفیق اولین عشایر در تصویب طرح کشت و کار و تغییر کاربری در محدوده طرح‌های مرتع‌داری، دیگران نیز به این اقدام تشویق خواهند شد. از سویی زمینه تشدید فرسایش خاک و ناپایداری محیط‌های طبیعی نیز فراهم شده و رسوب آن در پشت سد موجب کم کردن عمر مفید آن خواهد شد (شکل ۳).

نظر به وجود پدیده تغییر اقلیم و گرم شدن کره زمین، حفظ ظرفیت‌های تأمین آب در کشور، یکی از ضرورت‌های مهم و حیاتی به‌شمار می‌رود. همچنین تحت شرایطی که نگرانی‌های جدی در مورد محدودیت منابع آب وجود دارد که از آن به‌عنوان بحران آب نام برده می‌شود، تخریب بسترهای تأمین آب از خطاهای فاحش در کشور است. امید است مدیریت مراتع کشور، با حساسیت بیشتری از تغییر کاربری آن در این گونه مناطق جلوگیری کند.

منابع

- سبزه‌علی، ق.، ۱۳۹۷. تشکیل سالانه ۳۰ هزار پرونده تخریب اراضی ملی. گفت‌وگوی ایرنا با فرمانده یگان حفاظت سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری کشور، سایت <http://www.irna.ir>
- سلطانی، م.، ۱۳۹۰. اثرات زیست‌محیطی تخریب مراتع. سایت <http://www.iranboom.ir>
- محبی، ع.، فراهانی، الف.، فیاض، م. و سیداخلاقی، س.ج.، ۱۳۹۶. بررسی وضعیت مدیریت کوچ و مرتع و امکان‌سنجی واگذاری آن به تشکلهای عشایری (استان تهران). مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع کشور (گزارش منتشر نشده)، ۱۰۱ صفحه.

شکل ۳- سیر قهقرایی مراتع منطقه، ناشی از چرای بیش از ظرفیت (سامانه عرفی چهل‌بره)